

**Відзив офіційного опонента
на дисертацію ХАРИТОНОВА Романа Феліксовича
«ГАЛУЗЕВА ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень**

Подана до захисту дисертація Р.Ф. Харитонова присвячена актуальній проблемі – вона є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним загальнотеоретичним монографічним дослідженням, присвяченим галузевій юридичній компаративістиці, визначенню її статусу, її взаємодії з іншими юридичними та гуманітарними науками, а також її місця в системі юридичної освіти. Стрімкий розвиток галузевих порівняльно-правових досліджень, а також впровадження галузевих порівняльно-правових дисциплін в програми юридичних вищих навчальних закладів у сучасній Україні вимагають свого осмислення як цілісного феномена, що пов'язаний, зокрема, спільними причинами і генезисом, має єдину методологічну складову і референційний зв'язок з еволюцією порівняльного правознавства.

Обрана Р.Ф. Харитоновим структура дисертації дає змогу всебічно розглянути предмет дослідження. У першому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження галузевої юридичної компаративістики. Тут аналізуються література за темою дослідження, методологічні особливості галузевої юридичної компаративістики, проблема інтеграції наукових досліджень та викладання у сфері галузевої юридичної компаративістики, науково-практичний потенціал галузевої юридичної компаративістики. Дисертант виявив такі недоліки в сучасних галузевих порівняльно-правових дослідженнях, як: невідповідність більшості робіт предмету юридичної компаративістики та методології порівняльно-правових досліджень; відображення тільки у назві деяких праць порівняльно-правового спрямування дослідження, тоді як самі вони написані на основі краєзнавчого підходу; основним об'єктом у таких дослідженнях є законодавча база, тоді як правозастосовна, судова практика

залишається поза увагою вчених; у більшості робіт дослідження обмежуються деякими правовими системами, як правило, романо-германською та англо-американською (майже ігнорується існування не-західних правових систем) (с. 70). Слідом за М.А. Дамірлі, автор вважає, що дослідження у галузі галузевої юридичної компаративістики нині мають скоріше кількісний, ніж якісний характер (с. 55, 156). Більшість сучасних підручників з галузевих порівняльно-правових дисциплін не зовсім відповідають методології та предмету юридичної компаративістики. Вони спираються на зарубіжне право і приділяють увагу аналізу різних інститутів відповідної галузі права. «Все це має віддалене відношення до галузевих порівняльно-правових досліджень, якщо не сказати більше – ніяк не стосуються галузевої юридичної компаративістики» (с. 50, 156). Автор вважає однією з основних характеристик методологічних особливостей галузевої юридичної компаративістики екстраполяцію наукового знання, суть якої зводиться до запозичення пізнавальних систем з інших наук.

У другому розділі досліджено статус галузевої юридичної компаративістики та її взаємодію з іншими юридичними та гуманітарними науками. У контексті цього розглянуто основні підходи до визначення статусу галузевої юридичної компаративістики, її структурні особливості, взаємозв'язок з іншими науками (зокрема, з порівняльним правознавством, галузовими юридичними науками, порівняльним державознавством, порівняльною політологією, порівняльним релігієзнавством, культурологією). Зокрема, автором обгрунтовано структурні особливості галузевої юридичної компаративістики, що передбачає виокремлення її тричленної структури, яка містить у собі компоненти загальної теорії юридичної компаративістики, компоненти загальної теорії відповідної галузі права та компоненти особливої частини відповідної галузі права залежно від об'єкта дослідження. Дисертант виокремлює такі основні підходи до визначення статусу галузевої юридичної компаративістики в юридичній літературі: 1) повна відокремленість і самостійність галузевої юридичної компаративістики як юридичної науки; 2) галузева юридична компаративістика

як метод знання; 3) галузева юридична компаративістика як допоміжна дисципліна, що входить до предмета порівняльного правознавства (с. 75).

Третій розділ дисертації присвячено місцю галузевої юридичної компаративістики в системі юридичної освіти – сучасному стану та функціональному призначенню галузевої юридичної компаративістики як навчальної дисципліни, методиці її викладання. Зокрема, дисертант виокремив основні підходи до викладання галузевої юридичної компаративістики: вибірковий інституційно-проблемний підхід, коли для порівняльно-правового аналізу береться декілька країн і обмежена кількість об'єктів дослідження; системно-правовий підхід, що передбачає узагальнення певної сфери правовідносин в основних правових системах; інституційно-галузевий підхід, коли поряд із розглядом загальних питань, присвячених закономірностям і тенденціям регулювання тих чи інших правовідносин, своєрідності правових систем сучасності тощо, надається порівняльно-правовий опис розвитку відповідних галузей права.

Кожний розділ супроводжується структурованими висновками, загальні висновки до дисертаційного дослідження докладні й повною мірою відображають його результати. Список використаних джерел налічує 310 позицій, з яких 15 джерел – література англійською, французькою та німецькою мовами.

На думку дисертанта, відсутність єдиного підходу до визначення статусу галузевої юридичної компаративістики (як і галузевих порівняльно-правових дисциплін) не сприяє розкриттю пізнавального потенціалу галузевої юридичної компаративістики (с. 14, 89). Р.Ф. Харитонов вважає, що галузева юридична компаративістика є одночасно новим напрямом порівняльно-правових досліджень, що виник на стику теоретичного, історичного і галузевого правознавства, елементом міждисциплінарного гуманітарного порівняльного знання, який є частиною компаративного напряму наукового аналізу, наукою (самостійною галуззю знань, «теоретико-правовою галузевою порівняльно-правовою науковою дисципліною») і допоміжною науковою дисципліною у

рамках юридичної компаративістики (с. 12, 37, 73, 76, 89 – 90, 106, 128, 158). При цьому в її основі лежить «комплексна наука – компаративістика» (с. 118).

Як зазначає дисертант, галузева юридична компаративістика і юридична компаративістика мають як «загальне поле», у тому числі методологічного характеру, так і власні специфічні інтереси (с. 89). Слідом за М.А. Дамірлі дисертант зазначає, що оскільки на формування предмета галузевої юридичної компаративістики здійснює вплив також предмет відповідної галузі права, можна стверджувати «подвійне підпорядкування» її предмета (с. 33, 89, 94 – 95, 128).

Судячи з тексту, предметом галузевої юридичної компаративістики є сума предметів галузевих порівняльно-правових дисциплін (с. 76, 90, 94 – 95). Зокрема, галузева юридична компаративістика вивчає та зіставляє норми і інститути окремих галузей права різних країн, синтезує міжнародний досвід регулювання тих чи інших правовідносин, дає можливість повною мірою пізнати світовий досвід у сфері галузевого регулювання правовідносин для удосконалення національного законодавства тощо. ... «Призначення галузевої компаративістики – у вивченні сенсу, обсягу і характеру сфери правового регулювання тих чи інших відносин у зарубіжних країнах з метою удосконалення механізмів правового регулювання суспільних відносин в Україні. ...Завдяки цьому здійснюється більш глибоке проникнення у процеси і явища правової дійсності; виникає можливість визначити характер впливу зарубіжного досвіду на національну правову систему» (с. 61).

Р.Ф. Харитонов наголошує, що предмет галузевої юридичної компаративістики тісно пов'язаний, але не співпадає з простим дослідженням зарубіжного права: вона заснована на використанні порівняльно-правової методології, є значно ширшою за змістом, «не обмежена конкретним аспектом вивчення тієї чи іншої галузі права, спрямована на дослідження усього різноманіття правової дійсності», а також має міждисциплінарний характер (с. 106). Водночас він пише про тісний зв'язок галузевої юридичної компаративістики з теорією держави і права: вони звертаються до одних і тих

самих категорій і понять, але загальнотеоретична юриспруденція акцентує свою увагу на загальних властивостях явищ правової дійсності, а галузева юридична компаративістика, навпаки, - на особливостях явищ правової дійсності, «що дає можливість більш точно сприймати явища правової дійсності, особливо нехарактерні для національної правової системи» (с. 106 – 108).

На думку Р.Ф. Харитонова, у структурі галузевої юридичної компаративістики можна виокремити три частини: загальна теорія (її компоненти) галузевої юридичної компаративістики, Загальна (компоненти загальної теорії відповідної галузі права) та Особлива (компоненти особливої частини відповідної галузі права залежно від об'єкта дослідження) частини (с. 101, 157 – 158). Остання, як видно з контексту, заснована на інституційному підході (с. 91). До галузевої юридичної компаративістики і одночасно до порівняльного правознавства й галузевих правових наук входять галузеві порівняльно-правові дисципліни (с. 91, 102).

Як і кожна дисертаційна робота, дослідження Р.Ф. Харитонова не позбавлене певних неоднозначностей, дискусійних моментів, серед яких вважаю за можливе звернути увагу на такі:

1. А. У роботі не дається визначення галузевої юридичної компаративістики, лише окремі його елементи. Очевидно, що наголошуючи на тому, що це нова наука (напрямок досліджень, допоміжна дисципліна в рамках іншої науки), дисертант мав би запропонувати її комплексну авторську дефініцію. Б. Так само вважаємо недостатньо чітким визначення предмету галузевої юридичної компаративістики у співвідношенні з предметами галузевих порівняльно-правових дисциплін та порівняльним правознавством. В. Судячи з огляду літератури, можна припустити, що питання про виокремлення такої системи знань як галузева юридична компаративістика раніше не було поставлене, а тому дисертант має розглядати цю систему як свою авторську (писати не про наявне, а про належне) і надати своїй гіпотезі всебічне обґрунтування.

2. У роботі міститься низка сумнівних тверджень щодо історії і сучасного стану порівняльного правознавства та галузевих порівняльно-правових дисциплін. А. Спираючись на думки інших авторів, дисертант стверджує, що порівняльне правознавство історично охоплювало лише сферу приватного права і лише значно пізніше охопило сферу публічного права, при чому пов'язує виникнення порівняльного конституційного права і порівняльного кримінального права з працями російських учених після 1991 р. (с. 12, 20, 30, 135). Водночас, на думку дисертанта, порівняльне правознавство «зародилося на підставі історичного дослідження зарубіжного і національного права» і лише значно пізніше й поступовим шляхом з'явилися як окремі галузері порівняльно-правові дослідження (с. 108). Поруч з цим дисертант цитує мій текст, що свідчить, що галузері порівняльно-правові дисципліни викладалися в університетах уже 180 років тому назад. Б. Дисертант стверджує саме собою зрозумілим, що «цілями порівняльного правознавства у цілому, і галузевої юридичної компаративістики, зокрема, є рішення суто прагматичних, прикладних задач» (с. 106). Вважаємо це помилкою теоретико-методологічного характеру, що свідчить про недостатнє розуміння автором основної функції будь-якої науки – пізнання. В. У дисертації відображено застаріле нормативістське бачення проблеми порівнянності правових систем (повноцінно порівнянні лише ті правові системи, що мають однакову галузеву та інституційну структуру), спростоване функціоналістським і культурологічним підходами. Вважаємо, що ці сумнівні твердження не є ізольованими і впливають на розуміння дисертантом предмета і об'єкта своєї роботи. Можливою причиною появи таких тверджень є незаслужене відкинення дисертантом розробок радянських учених і слабе знання західної літератури.

3. Серед стильових і технічних зауважень: А. Недостатня кількість посилань на літературу в деяких підрозділах (наприклад, у підрозділах 1.2, 1.3), що часом створює враження довільності авторського викладу. Б. Часті смислові повтори, висновки до розділів часто практично відтворюють фрагменти тексту; розділ 3 за тематикою і змістом дуже близький до підрозділу 1.3. В. Виклад у

підрозділі 2.1 щодо визначення правової системи, правової сім'ї, глобалізації недостатньо пов'язаний з проблематикою підрозділу (підходи до визначення статусу галузевої юридичної компаративістики), доцільність його включення потребує докладнішої аргументації. Г. Автор зловживає великим цитатами з інших авторів, хоча посилання й присутні.

Наголошуємо, що наші зауваження мають дискусійний характер і не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження Р.Ф. Харитонова як наукового, комплексного, завершеного, такого, що відповідає вимогам, що висуваються до здобувачів наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Автореферат дисертації повною мірою відображає основні положення дисертаційного дослідження Р.Ф. Харитонова.

Основні положення дисертаційної роботи Р.Ф. Харитонова достатньою мірою відображені в тринадцяти публікаціях, 4 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 – у зарубіжному виданні та у 8 тезах на науково-практичних конференціях. Основні положення дисертації були достатньою мірою апробовані у виступах автора на наукових заходах.

Вважаємо, що за умови успішного захисту Романом Феліксовичем Харитоновим дисертації «Галузева юридична компаративістика: загальнотеоретичне дослідження» йому може бути присвоєно науковий ступінь кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

**Кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
завідувач Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України**

О.В. Кресін

